

Ольга УХНАЛЬ,

orcid.org/0000-0002-3377-2002

аспірантка факультету технологічної і професійної освіти

Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка

(Глухів, Сумська область, Україна) uxnalolga@gmail.com

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІСТОРІЇ

У статті розглядається новий вектор розвитку освіти, який неможливий без інноваційних технологій. Визначено, що зміни відбуваються на рівні держави в рамках законодавства, що підтверджує удосконалення нормативно-правової бази, яка є фундаментом модернізації системи освіти. Нова освітня парадигма будується на спрямованості та самовизначеності, активній та стабільній життєдіяльності в постійно змінених соціальних умовах, готовності сприймати і розв'язувати нові завдання. Здійснено аналіз джерельної бази з приводу впровадження та використання інноваційних технологій в освітньому процесі для підготовки майбутніх учителів історії та визначено періодизацію активних досліджень у педагогіці. Розглянуто та розкрито значення понять «інновації», «інновації в освіті», «педагогічні технології», «інноваційні педагогічні технології». Висвітлено процес входження у професію вчителя, що триває в постійній підготовці до безперервної освіти та самовдосконалення задля того, щоб у майбутньому педагог зміг самостійно проводити педагогічну діяльність, швидко адаптуватись до нового шкільного життя та різних обов'язків, які покладаються на професію. Відповідно до цього основним чинником становлення вчителя є педагогічна практика, в процесі якої майбутній вчитель зможе співвідносити теоретичні знання з практичними вміннями. Завдяки вдало організованій педагогічній практиці майбутні вчителі зможуть впроваджувати в освітньо-виховний процес альтернативні методики. Головна ознака вітчизняної освіти – поєднання двох рис: традиційності та інноваційності. Зазначено види інноваційних педагогічних технологій: модульне навчання, проектні, інтерактивні, ігрові, контекстного навчання, критичного мислення, дослідницькі, кейс-технології, тренінгові, мультимедійні. Використання інноваційних технологій має вміло переплітатися з іншими видами педагогічної діяльності. Для підготовки майбутніх учителів історії до використання в педагогічній практиці інноваційних технологій потрібно враховувати низку аспектів – використання цих технологій самими викладачами, проведення тренінгів, обмін досвідом, системність, рефлексія.

Ключові слова: інновації, інновації в освіті, педагогічні технології, інноваційні педагогічні технології, рефлексія, освітньо-виховний процес, критичне мислення.

Olga UHNAL,

orcid.org/0000-0002-3377-2002

Graduate Student of Faculty of Technological and Vocational Education

of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University

(Hlukhiv, Sumy region, Ukraine) uxnalolga@gmail.com

USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS FOR FUTURE HISTORY TEACHERS TRAINING

The article considers a new vector of educational development, which is impossible without innovative technologies. It is determined that changes take place at the state level within the framework of the legislation, which confirms the improvement of the legal framework, which is the foundation of the modernization of the education system. The new educational paradigm is based on orientation and self-determination, active and stable life in constantly changing social conditions, readiness to accept and solve new tasks. The analysis of the source base on the introduction and use of innovative technologies in the educational process for the training of future history teachers is made and the periodization of active research in pedagogy is defined. The meaning of the concepts "innovation", "innovation in education", "pedagogical technologies", "innovative pedagogical technologies" is considered and revealed. The process of entering the teaching profession, which continues in constant preparation for continuing education and self-improvement in order for the teacher to be able to conduct pedagogical activities independently, quickly adapt to new school life and various responsibilities assigned to the profession is covered. Thanks to a well-organized pedagogical practice, future teachers will be able to introduce alternative methods into the educational process. The main characteristic of domestic education is a combination of two features: traditionality and innovation. The types of innovative pedagogical technologies are indicated – modular learning, design, interactive, game, contextual learning, critical thinking, research, case technologies, training, multimedia. The use of innovative technologies must be skillfully intertwined with other types of pedagogical activities. To prepare future history teachers for the use of innovative technologies in their pedagogical practice, it is necessary to take into account a number of aspects – the use of these technologies by teachers themselves, workshop practice, experience exchange, systematics, reflection.

Key words: innovations, innovations in education, pedagogical technologies, innovative pedagogical technologies, reflection, educational process, critical thinking.

Постановка проблеми. Інноваційні технології для професійної підготовки майбутнього вчителя історії є важливою і чи не найголовнішою складовою частиною освіти сучасної людини. Система освіти в Україні формується як один із пріоритетних напрямів у ціннісних орієнтаціях суспільної свідомості. Питання щодо навчання молодого покоління набуває особливого значення, адже сприяє вихованню та навчанню особистості, яка здатна до саморозвитку та самореалізації своїх інтересів, набутих знань, умінь.

Нині система освіти вимагає нових векторів розвитку, які неможливі без використання інноваційних технологій. Нововведення ґрунтуються на сучасній нормативно-законодавчій базі, зокрема на законах України «Про повну загальну середню освіту» (2017 р.), «Про Вищу освіту» (2014 р., зі змінами 2018 р.), «Про інноваційну діяльність» (2002 р., зі змінами 2019 р.), «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності в Україні» (2012 р.), Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегічного розвитку сфери інноваційної діяльності на період до 2030 року» (2019 р.), «Положенні про порядок здійснення інноваційної освітньої діяльності» (2002 р., зі змінами 2017 р.).

З урахуванням вищезазначеного нова освітня парадигма будується на спрямованості та самовизначеності, активній та стабільній життєдіяльності в постійно змінених соціальних умовах, готовності сприймати і розв'язувати нові завдання.

Аналіз досліджень. Інноваційні технології в освіті, їх використання, значення, почали плідно розвиватися завдяки дослідженням зарубіжних науковців ще з середини 50-х років ХХ століття у працях А. Біне, О. Декролі, Е. Клапаред, В. Кілпатрік, Е. Мейман, Е. Торндайк. На основі цих досліджень та пошуків нових ідей створювалися приватні та експериментальні освітні заклади в Німеччині, Польщі, Великій Британії, Чехії, США: «Лабораторна школа» М. Джонсона, «Школа гри» К. Пратта, «Дитяча школа» М. Наумберга, «Вільна шкільна громада» Г. Вінекена, дитячі будинки Я. Корчака, які вперше проголошували ідеї цінності дитини як особистості. Друга половина ХХ ст. у зарубіжній педагогіці зазначена етапом піднесення, з'являється гуманістичне спрямування. На цьому етапі виховання та навчання дитини як особистості проходило через призму природовідповідності, природоспорідненості.

У вітчизняній науці активне дослідження інноваційності в освіті розпочинається наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Цією проблематикою займалися Л. Ващенко, О. Козлова, Н. Артикуци, О. Арла-

мова, М. Бургіна, І. Бех, Л. Даниленко, І. Дичківська, М. Кларіна, О. Пехота, Л. Подимова, А. Пригожина, В. Сластьоніна, А. Хуторський.

Розробками інноваційних технологій навчання займалися А. Єрмов, А. Белкін, Л. Виготський, Ж. Піаже, Ч. Темпл, Д. Стіл, К. Мередіт, В. Коваленко, О. Пометун, Л. Пироженко, І. Чечель.

На початку ХХІ ст. проблемам розробок та втілення інноваційних освітніх технологій в освітньо-виховний процес присвячені дослідження таких науковців, як В. Андрєєв, І. Дичківська, К. Колін, Н. Криворучко, І. Підласний, В. Симоненко, В. Сластьонін, В. Шапкін. Теоретико-практичні розробки в цій галузі належать В. Гузєєву, А. Гіну, О. Пометун, Л. Пироженку, А. Фасолі.

Мета статті – розкрити поняття інноваційних технологій в освітньому процесі для підготовки майбутніх вчителів історії, довести їх значення та важливість застосування на всіх етапах освітньо-виховного процесу.

Виклад основного матеріалу. «Усюди цінність школи дорівнює цінності її вчителя», – зазначав А. Дістерверг. З огляду на вищезазначене можна чітко виокремити, що модернізація освіти чітко передбачає введення в систему освіти інноваційних технологій, яка неможлива без підготовлених та компетентних фахівців.

Майбутній вчитель історії у вищому педагогічному освітньому закладі стає на шлях зародження інноваційної діяльності, сприятливості до нового, апробації інновацій, а надалі застосування набутих теоретичних знань на практиці.

Нині терміни «інноваційні технології», «інноваційні педагогічні технології» досить широко увійшли в науковий обіг. Для розкриття цих понять уточнимо значення термінів «інновації», «інновації в освіті», «педагогічні технології» (Мартинова, 2016: 22).

Формуванню поняття «інновації» присвячені роботи А. Лоренса, М. Поташника, В. Сластеніна, К. Ангеловських, С. Ільєнкова. Інновації (англ. innovation – «нововведення, зміни») – зміни, нововведення; новітній продукт, заснований на використанні досягнень науки і передового досвіду, що є кінцевим результатом інноваційної діяльності (Інноваційні педагогічні технології, 2015: 5).

На думку В. Сластьоніна, інновації в освіті – це процес із впровадження нововведень для вирішення педагогічних проблем, але по-іншому, відкриття за допомогою поєднання нових методів, форм педагогічної діяльності, творчий підхід та реалізація нових концепцій, ідей, поглядів у системі освіти та виховання з позиції особистісно зорієнтованого навчання (Пометун, 2004: 180).

Педагогічні технології, як виділяє В. Адрєєв, – це один зі спеціальних напрямів у педагогіці, який передбачає забезпечення досягнення певних завдань, зокрема підвищувати ефективність освітньо-виховного впливу, що дає гарантію його високому рівню (Формування інноваційно-комунікаційних компетентностей, 2014: 112).

Д. Богоявленська зазначає, що інноваційні педагогічні технології – це процес послідовного впровадження в педагогічну діяльність нововведень для вирішення педагогічних проблем по-новому за допомогою творчого підходу та новаторських способів, прийомів, педагогічних дій і засобів, що охоплюють весь освітньо-виховний процес від визначення мети до очікуваних результатів (Інноваційні педагогічні технології, 2015: 23).

Майбутній вчитель історії, навчаючись у закладі вищої педагогічної освіти, проходить весь час так зване входження у професію вчителя. Цей процес триває у постійній підготовці до безперервної освіти та самовдосконалення. Таким чином, учитель у майбутньому зможе самостійно провадити педагогічну діяльність, швидко адаптуватись до нового шкільного життя та різних обов'язків, які покладаються на професію. Відповідно, основним чинником становлення вчителя є педагогічна практика, в процесі якої майбутній вчитель має змогу співвідносити теоретичні знання з практичними вміннями. Завдяки вдало організованій педагогічній практиці майбутні вчителі зможуть впроваджувати в освітньо-виховний процес альтернативні методики. Інноваційність – це, по суті, творчий процес. На думку В. Сластьоніна, інновації приносять новизну в цілі, зміст, методи і форми освітньо-виховного процесу, а також в організацію спільної роботи, яка передбачає творчу діяльність вчителя і учня. А. Хуторський зазначає, що основними функціями інноваційності в педагогічній діяльності є зміна бачення в управлінні освітньо-виховним процесом. М. Кларик підкреслює, що інновації змінюють спосіб мислити та діяти (Формування інноваційно-комунікаційних компетентностей, 2014: 143).

У педагогічній діяльності, вчитель – це інноватор, який вмє поєднувати отримані знання зі своїми талантами, здібностями, відповідальністю, компетентністю, самовдосконаленням. Головними аспектами інноваційності є: 1) творче самовираження; 2) неповторність, активність; 3) ініціативність; 4) інтелектуальна активність; 5) новизна; 6) інноваційний потенціал. Отже, інноваційні технології в освіті – це процес розвитку педагога, де відбувається використання

накопиченого досвіду педагогами-майстрами в поєднанні з власними професійними якостями, в результаті чого з'являється власний інноваційний результат (Осадчий, 2011: 129).

В умовах реформування освіти в Україні особливе значення відводиться компетентнісному підходу, що змінило парадигму педагогічної думки від викладання до учіння. З цього випливають актуальні завдання сучасної освіти – перехід від пасивних форм навчання до активних, які стимулюють пізнавальну активність та самостійність всіх учасників освітнього процесу. Найголовніше завдання – це накопичення знань, які можна застосовувати в житті. Як зазначив М. Чомаков, навчання має бути побудоване таким чином, щоб сформувати критичне мислення студента. Критичне мислення – мислення, яке допомагає критично ставитися до тверджень і шукати докази, але при цьому зберігати відкритість для нових методів, ідей (Дудко, 2004: 3).

Українське суспільство потребує високоморальну особистість, добре освічену, з творчим мисленням, зі змогою мислити самостійно, інноваційною діяльністю – спроможністю до науководослідної, проектно-пошукової. Найголовніший аспект вітчизняної освіти – це поєднання двох рис – традиційності та інноваційності. Виникає запитання щодо інноваційних технологій в освітньому процесі для підготовки майбутніх учителів історії (Інноваційні педагогічні технології, 2015: 110).

Інноваційні педагогічні технології бувають модульного навчання, проектні, інтерактивні, ігрові, контекстного навчання, критичного мислення, дослідницькі, кейс-технології, тренінгові, мультимедійні.

Технологія модульного навчання – процес навчання, де студент повністю самостійно досягає конкретної мети, модуль – вузол, в якому поєднані навчальний зміст і технологія оволодіння ним. Студенти самостійно оволодівають навчально-пізнавальним матеріалом, а кожен модульний елемент потребує програмового забезпечення. Модуль має свою структуру: теоретичний матеріал (лекції); програмне забезпечення; самостійна робота; лабораторний практикум; практичні завдання; проектна дослідницька діяльність. Завдяки модульній технології студент стає центром навчання. Ідея належить американському педагогу і філософу практику J. Dewey. Як зазначає засновник, модулів має бути не менше 6 і не більше 12 (Смірнова, 2010: 52).

Проектні технології – спосіб організації пізнавальної діяльності, спрямованих на вирішення

завдань навчального проекту, головна умова, створення відповідального освітнього середовища, де студент спирається на особистісний потенціал. Обґрунтування методу здійснили Дж. Дьюї, В. Кіппатрик, Е. Коллінгс. Ця технологія на початку ХХ ст. вважалася специфікою тільки США, а потім німецька спільнота поклала в основу концепції загальної освіти, зокрема Б. Отто, надалі питання опрацьовували Ф. Карсен, Г. Кершенштейнер, О. Хоаз (Рижак, 2009: 27). Проектна діяльність відповідає особистісно орієнтованій парадигмі. Проектна діяльність поділяється на дослідницьку та творчу, де дослідницька має чітку структуру, а творча – застосування знань у незнайомій ситуації. Основні вимоги: наявність досліджуваної проблеми; практично-теоретична значимість; самостійність; гнучкість; структурованість; послідовність.

Інтерактивні технології – технологія, яка спонукає до взаємодії в комбінації викладач – студент, студент – студент. За класифікацією О. Пометун та Л. Пироженко, є такі форми організації освітньо-виховного процесу: кооперативні (робота в парах, трійках, малих групах, акваріум); колективно-групові (мікрофон, мозковий штурм, «ажурна пилка», «навчаючись – вчуся»); ситуативні (рольова гра, ігри); дискусійні (метод ПРЕС, «займи позицію», «евристична бесіда», «дискусія»). Завдяки цій технології можна охопити більшу кількість учасників освітнього процесу – студентів, подати цікаво матеріал, застосовувати теоретичні знання на практиці, вчитися комунікувати.

Ігрові технології – це активна навчальна діяльність, в якій відбувається перехід від навчання до набуття навичок застосування в житті накопичених знань. А. Макаренко одним із перших зазначив, що у грі особистість розкривається, діє, мислить, будує комбінації, моделює взаємини. Основні аспекти гри: мотиваційні, розвиваючі, комунікативні, балансуєчі, зниження тривожності. На думку Г. Селевко, педагогічні ігри мають низку класифікацій (Пометун, 2004: 87): за сферою діяльності (фізичні, інтелектуальні, трудові, соціальні, психологічні); за характером педагогічного процесу (репродуктивні, ділові, рольові тощо); за ігровою методикою (предметні, сюжетні, ділові, рольові тощо); за навчальним предметом (музичні, історичні, математичні тощо); за ігровим середовищем (настільні, вуличні, телевізійні, комп'ютерні). Цю технологію можна використовувати на різних типах уроку (Інноваційні педагогічні технології, 2015: 215).

Технологія компетентнісного навчання полягає у формуванні фахівця з переходом від пізна-

вального типу до професійного. Цю концепцію було розроблено А. Вербицьким та представниками його наукової школи – О. Ларіоновим, О. Поповим. Вона передбачає перехід студентів від навчальної діяльності, наприклад: лекції через спецкурси та ігрові форми до навчально-професійної, науково-дослідницької роботи: курсові, дипломні, роботи в МАН.

Технологія критичного мислення – мислення, яке будь-яке твердження пропускає через призму доказів, але при цьому відкритість до нових ідей, методів. Головні аспекти: свобода вибору, відповідальність за власні рішення. На уроці викладач створює ситуацію, розгортання якої пройде в трьох стадіях «виклик (спонукає до роботи, пробуджує інтерес до теми) – осмислення змісту (отримання повної інформації по темі, її систематизація) – роздум (обмін думками, придбання нового знання, спонукання до розширення інформаційного поля, співвідношення нової інформації з тією, що є, та вироблення власної позиції)» (Інноваційні педагогічні технології, 2015: 55).

Дослідницька технологія передбачає самостійну, аналітичну діяльність у результаті системного вивчення якого-небудь питання, яке виходить за межі програми. Основні аспекти: науковий підхід, освоєння нестандартних видів пізнавальної діяльності, залучення до вироблення нових знань, вміння користуватися джерелами, ораторські якості.

Тренінгові технології – засіб адаптації людини до професійної діяльності, засіб перепрограмування вже визначеної поведінки в різних сферах діяльності людини. Появу цієї технології пов'язують із діяльністю американського психолога К. Льовіна. У вітчизняній науково-педагогічній сфері цим питанням займалися Г. Бевз, І. Вачков, В. Гаврилук, О. Главник, що визначають такі види тренінгів: партнерські, сенситивні, креативні. На всіх видах використовують психогімнастичні вправи (Селевко, 2013: 430).

Кейс-технології – технологія, за якою студент стає активним учасником, а викладач – організатором освітньо-виховного процесу. Вперше ця технологія була застосована в Гарварді викладачем В. Донама. Структура кейсу: титульний лист; назва кейсу; вступ; загальна інформація; опис проблеми; висновки; додатки. Це переведення студентів із репродуктивного рівня засвоєння знань на евристичний.

Мультимедійні технології – впровадження в освітньо-виховний процес інформаційно-комунікаційних технологій та інтернету. Цю технологію можна використовувати в будь-який момент,

коли потрібна візуалізація: відеопрезентації, відеоуроки, відеофільми, електронна енциклопедія, електронне портфоліо, тести, інтерактивні дошки (Осадчий, 2011: 140).

Головне вдало та вправно поєднувати інноваційні технології з іншими видами педагогічної діяльності.

Висновки. Підбираючи інноваційні технології для майбутніх вчителів історії, потрібно визначитися з низкою аспектів, які сприяють активній діяльності: доцільність використання технологій; ретельний підбір та аналіз освітнього матеріалу; планування уроку; хронометраж; критерії оцінювання; забезпечення розуміння матеріалу; надання необхідної інформації; рефлексія.

Для ефективної професійної підготовки майбутніх учителів історії обов'язковим є використання інноваційних технологій самими викла-

дачами вищих педагогічних освітніх закладів. Освітньо-виховний процес має бути особистісно зорієнтованим. У процесі педагогічної діяльності самі викладачі мають сформувати суб'єкт-суб'єктні стосунки: «викладач – студент», «вчитель – студент», «методист – студент». Результативність буде завдяки сформованим комфортним умовам навчання. Задля розширення кругозору майбутніх учителів історії потрібні нестандартні підходи до навчання: проведення тренінгів, виїзних семінарів, екскурсій до інших освітніх закладів, рефлексія. Метод самоаналізу орієнтований на критику і усвідомлення теоретичного знання, методів та способів пізнання, тобто рефлексія має проходити червоною ниткою впродовж всієї педагогічної діяльності як у викладачів вищих педагогічних освітніх закладів, так і в майбутніх учителів історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дудко Л. А. Роль інноваційних педагогічних технологій у становленні конкурентноспроможних спеціалістів. *Мультиверсум: філософський альманах*. 2004. № 39. С. 1–4.
2. Дубасенюк О. А. Інноваційні освітні технології та методики в системі професійно-педагогічної підготовки. *Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики* : монографія. Житомир, 2009. С. 14–47.
3. Інноваційні педагогічні технології: посібник / за ред. О. І. Огієнко. Київ, 2015. 314 с.
4. Мартинова І. Упровадження інноваційних педагогічних технологій як засіб розвитку творчого потенціалу педагога. *Нова педагогічна думка*. 2016. № 4. С. 18–22.
5. Осадчий В. В. Мультимедійні технології у професійній підготовці майбутніх учителів в умовах педагогічного університету. *Педагогіка*. 2011. № 2. С. 129–140.
6. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук. метод. посібник / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. Київ, 2004. 192 с.
7. Рижак Л. Університетська освіта в XXI сторіччі: філософсько-синергетичний аспект. *Вісник*. 2009. Вип. 12. С. 26–35.
8. Селезньова Г. О. Запровадження тренінгів у навчальний процес з метою формування компетентного фахівця. *Бізнесінформ*. 2013. № 4. С. 430.
9. Смірнова О. Методичні аспекти підготовки майбутніх учителів історії до інноваційної педагогічної діяльності. *Рідна школа*. 2010. № 11. С. 50–53.
10. Формування інноваційно-комунікаційних компетентностей у контексті євроінтеграційних процесів створення інформаційного освітнього простору / заг. ред. В. Ю. Бикова, О. В. Овчарук. Київ, 2014. 212 с.

REFERENCES

1. Dudko L. A. (2004) Rol innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii u stanovlenni konkurentnospromozhnykh spetsialistiv [The role of innovative pedagogical technologies in the formation of competitive professionals]. *Multyversum: filosofskiy almanakh*. Nr 39. pp. 1–4 [in Ukrainian].
2. Dubaseniuk O. A. (2009) Innovatsiini osvichni tekhnolohii ta metodyky v systemi profesiino-pedahohichnoi pidhotovky [Innovative educational technologies and methods in the system of professional and pedagogical training]. *Profesiina pedahohichna osvita: innovatsiini tekhnolohii ta metodyky: monohrafiia*. Zhytomyr. pp. 14–47 [in Ukrainian].
3. Ohiienko O. I. (2015) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii [Innovative pedagogical technologies]: posibnyk. Kyiv. pp. 314 [in Ukrainian].
4. Martynova I. (2016) Uprovadzhenia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii yak zasib rozvytku tvorchoho potentsialu pedahoha [Introduction of innovative pedagogical technologies as a means of developing the creative potential of the teacher]. *Nova pedahohichna dumka*. Nr. 4. pp. 18–22 [in Ukrainian].
5. Osadchyi V. V. (2011) Mulytymediini tekhnolohii u profesinii pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv v umovakh pedahohichnoho universytetu [Multimedia technologies in the professional training of future teachers in a pedagogical university]. *Pedahohika*. Nr. 2. pp. 129–140 [in Ukrainian].
6. Pometun O. I. (2004) Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia [Modern lesson. Interactive learning technologies]: nauk. metod. posibn. / O. I. Pometun, L. V. Pyrozhenko. Kyiv. pp. 192 [in Ukrainian].
7. Ryzhak L. (2009) Universytetska osvita v XXI storichchi: filosofsko-synerhetychnyi aspekt [University education in the XXI century: philosophical and synergetic aspect]. *Visnyk*. Vyp. 12. pp. 26–35 [in Ukrainian].

8. Seleznova H. O. (2013) Zaprovadzhennia treninhiv u navchalnyi protses z metoiu formuvannia kompetentnoho fakhivtsia [Introduction of trainings in the educational process in order to form a competent specialist]. *Biznesinform*. Nr. 4. pp. 430 [in Ukrainian].
9. Smirnova O. (2010) Metodychni aspekty pidhotovky maibutnikh uchyteliv istorii do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti [Methodical aspects of preparation of future history teachers for innovative pedagogical activity]. *Ridna shkola*. Nr. 11. pp. 50–53 [I n Ukrainian].
10. Bykova V. Iu., Ovcharuk O. V. (2014) Formuvannia innovatsiino-komunikatsiinykh kompetentnosti u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv stvorennia informatsiinoho osvithnoho prostoru [The formation of innovation and communication competencies in the context of European integration processes of creating information educational space]. Kyiv. pp. 212 [in Ukrainian].